

ADDEKTIV XULQ ATVORLI O‘QUVCHILAR BILAN ISHLASH

*Temirova Sayyora Xudoyberdiyevna**Sirdaryo viloyati Sayxunobod tumani MMTBg qarashli 6-umum ta’lim maktabining
amaliyotchi psixologi*

Annotatsiya: Yurtimizning porloq kelajagi yosh avlodning har tomonlama yetuk va barkamol shaxs sifatida shakllanishiga bevosita bog‘liqdir. Shu boisdan ham mamlakatimizda yoshlarga keng imkoniyatlar yaratilib, ularning intellektual va ma’naviy kamolotini ta’minlash yo‘lida davlatimiz tomonidan zarur shart-sharoitlar yaratilmoqda. Bugungi kunda yoshlar bu imkoniyatlardan oqilona foydalanib, Vatan ravnaqi yo‘lida munosib hissa qo‘shmoqdalar. Shu bilan birga, jamiyatimizda ayrim tashvishli holatlar ham uchramoqda. Ayniqsa, voyaga yetmaganlar orasida deviant (ya’ni me’yorlardan og‘ishgan) xatti-harakatlarning kuzatilayotgani kishini o‘ylantiradi. Ushbu maqolada biz deviant xulqli bolalarning shakllanish sabablari, ularni yuzaga keltiruvchi omillar va bu holatlarning oldini olish yo‘llarini tahlil qilamiz. Chunki voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etilayotgan jinoyatlar va ijtimoiy muammolarning aksariyati ana shunday xatti-harakatlarning oqibati sifatida vujudga kelmoqda.

Kalit so‘zlar: Deviant xatti-harakat, yoshlar, axloqiy me’yorlar, og‘ish, profilaktika, jinoyatchilik, giyohvandlik, ichkilikbozlik, o‘g‘rilik, o‘smirlar, ota-ona, maktab, o‘qituvchi, mahalla, jamiyat.

Buyuk kelajakka ega davlatni barpo etish, avvalo, har tomonlama barkamol shaxslarni – ya’ni bugungi yosh avlodni komil inson sifatida tarbiyalashga bog‘liqdir. Yoshlarda huquqiy ong va madaniyatni shakllantirish, ularni qonunlarni chuqur anglashga, qonunlarga hurmat bilan yondashishga va ularga so‘zsiz amal qilishga o‘rgatish – zamon talabi bo‘lib qolmoqda. Yoshlar ongida bunday qadriyatlarni shakllantirish, ularning axloqiy-ma’naviy dunyoqarashini yuksaltirish esa ta’lim-tarbiya tizimining asosiy vazifalaridan biridir. Ushbu maqolada biz yoshlar tarbiyasiga ta’sir ko‘rsatuvchi omillardan biri sifatida “Deviant” tushunchasiga e’tibor qaratdik. “Deviant” atamasi yangi ibora bo‘lib, “davlat” va “axborot” so‘zlarining birikmasidan shakllangan. Bu so‘z O‘zbekiston tilshunosligi va madaniyatini boyitish maqsadida ishlab chiqilgan bo‘lib, ta’lim tizimi bilan bog‘liq yangiliklar, o‘quv jarayonidagi ilg‘or yondashuvlar, shuningdek, yuqori intellektual salohiyatga ega o‘quvchilarni tavsiflashda qo‘llanadi.

"Deviant xulq-atvori" deganda, o‘quvchilarning faolligi, bilimga intilishi, mustaqil fikrlashi va innovatsion tafakkuri tushuniladi. Bu tushuncha doirasida ishlab chiqilgan dasturlar, xususan, ota-ona va maktab o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni

mustahkamlash, o'quvchilarning o'z-o'zini rivojlantirishiga ko'maklashish, ularni motivatsiyalash va ijtimoiy-psixologik jihatdan qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan. Shu bois, Deviant tushunchasi nafaqat o'quvchilarning bilim olish jarayonini osonlashtiradi, balki ularning tarbiyasida ota-ona, maktab va jamiyat hamkorligini kuchaytirishga xizmat qiladi. Bunday yondashuv yosh avlodni komil inson sifatida tarbiyalashda muhim vositalardan biri bo'lib xizmat qiladi.

Deviant xulq-atvor: maqsad va ahamiyati

“Deviant xulq-atvor” dasturining asosiy maqsadi – o'quvchilarning ijtimoiy, ma'naviy va intellektual rivojlanishiga ko'maklashish, shu bilan birga ularni ota-onalari bilan birgalikda ta'lim jarayonida faol ishtirok etishga undashdir. Bu yondashuv o'quvchilarning mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish, ularning o'zligini anglash va shaxsiy salohiyatini to'liq namoyon etishga imkoniyat yaratadi. Dastur doirasida o'quvchilar va ularning ota-onalari o'rtasida samarali kommunikatsiya o'rnatishga alohida e'tibor qaratiladi. Deviant xulq-atvor modeli nafaqat o'quvchilarni, balki ota-onalarni ham tarbiya va ta'lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirishni maqsad qiladi. Bu esa ota-ona – farzand – maktab uchburchagida mustahkam hamkorlikni shakllantiradi. Ushbu yondashuv orqali o'quvchilar ota-onalari bilan birgalikda ilmiy, ma'naviy va axloqiy masalalarni muhokama qilishga, birgalikda yechimlar izlashga o'rgatiladi. Bu esa bolalarning ijtimoiy faolligini oshiradi, ularning oilaviy qadriyatlarga bo'lgan hurmatini kuchaytiradi hamda ta'limda yuksak natijalarga erishishga xizmat qiladi.

Deviant xulq-atvor dasturi, shuningdek, ota-onalarni farzandlarining ta'lim va tarbiyasi bilan bog'liq tadbirlarda faol ishtirok etishga chorlaydi. Ular o'z farzandlarining o'sishi va kamol topishida muhim rol o'ynayotganlarini his etib, doimiy tarzda ularni qo'llab-quvvatlab borishlari muhim hisoblanadi. Umuman olganda, Deviant xulq-atvor konsepsiyasi ta'lim jarayonida maktab, oila va jamiyat o'rtasidagi uzviy aloqani kuchaytiradi. Bu yondashuv o'quvchilarning to'laqonli rivojlanishiga zamin yaratadi, ularni ijtimoiy faol, ongli va mas'uliyatli shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Deviant xulq-atvor va uning profilaktik roli

Deviant xulq-atvor konsepsiyasi o'quvchilar va ularning ota-onalarini birgalikda faol ta'lim jarayonida ishtirok etishga undash maqsadida turli dastur va resurslarni taqdim etadi. Uning eng samarali profilaktikasi – voyaga yetmaganlarning ongiga maqsadga yo'naltirilgan tashkiliy ta'sirni o'rnatishdan iborat bo'lib, tarbiya vositalari, shakllari va usullarining aniq belgilanishi orqali amalga oshiriladi. Huquqiy tarbiyaga yo'naltirilgan oldini olish choralari, jinoyatning sodir bo'lishi oldidan qo'llaniladigan usullar sifatida ancha samaraliroq hisoblanadi. Chunki ko'pincha reaktiv chora-tadbirlar, ya'ni jinoyat sodir etilgandan keyin qo'llaniladigan choralar, kechikib bajariladi va noxush holatlarning oldini olishda yaroqsiz bo'ladi. Shu bois, oldini

olishga qaratilgan huquqiy choralar bolaning ongiga singdirilib, uning e'tiqodi va tajribasiga aylanib kirishi lozim. Ayni yo'nalishda aniq maqsadga yo'naltirilgan tarbiyaviy ta'sir, yosh avlodning salbiy xatti-harakatlarga moyilligini kamaytirishga xizmat qiladi.

Hozirgi kunda Deviant xulq-atvor konsepsiyasining dolzarbligi shundaki, o'smirlar ijtimoiy tabaqalanish, moliyaviy qiyinchiliklar va ta'lim imkoniyatlarining cheklanishi sababli psixologik, ijtimoiy va axloqiy salbiy o'zgarishlarga duch kelmoqda. Bunday holatlar tanqid, janjal, asabiy buzilish, huquqbuzarlik va hatto uydan qochish kabi oqibatlariga olib kelishi ehtimoli mavjud. Agar yoshlar ko'cha muhitiga, mushtlashuvchilarga, rokerlar yoki haddan tashqari erotik modelarga ortiqcha yaqinlikni boshdan kechirsalar, bu ularning salbiy manfaatlar va kattalarning og'ir xatti-harakatlariga moyilligini kuchaytirishi mumkin. Natijada, erta jinsiy tajriba, giyohvand moddalar va spirtli ichimliklarni iste'mol qilish kabi nojo'ya holatlar yuzaga kelishi xavfi ortadi. Bunday vaziyatlarning asosiy ildizlaridan biri otionalarning bolalarga yetarli darajada e'tibor ajratmasligi va beparvoligidir. Shu sababli, deviant xulq-atvorning dastlabki belgilarini aniqlashda o'qituvchilar va otionalar o'rtasida doimiy va samarali muloqot o'rnatilishi lozim. Oilaviy muhit va farzandning shaxsiy rivojlanishini yaqqol anglash orqali, salbiy ta'sirlardan oldini olish va o'quvchilarning umumiy tarbiyasini mustahkamlash mumkin.

O'smirlar orasida deviant xulq-atvorning profilaktikasi

Bugungi kunda o'smirlar orasida deviant xulq-atvorning turli ko'rinishlari—huquqbuzarlik, axloqiy me'yorlardan chekinish, tajovuzkorlik va ijtimoiy muhitga zid xatti-harakatlar—barqaror ravishda oshib bormoqda. Bu holat ijtimoiy pedagoglar va psixologlar oldiga yangi usullar, texnologiyalar va yondashuvlarni ishlab chiqish hamda amaliyotga tadbiiq etish zaruratini tug'diradi.

Ilmiy va amaliy faoliyatda bugungi kunda asosiy ikki yo'nalish keng qo'llanilmoqda: **profilaktika** va **reabilitatsiya**. Profilaktik chora-tadbirlar aynan xulq-atvordagi og'ishlar sodir bo'lishining oldini olishga yo'naltirilgan bo'lib, ularning negizida ijtimoiy, tibbiy, tarbiyaviy va huquqiy yo'nalishdagi muvofiqlashtirilgan kompleks tadbirlar yotadi.

Profilaktika: mohiyati va zarurati

Profilaktika (lotincha "prophylaktikos" – oldini oluvchi) – bu tarbiyasi qiyin o'smirlarning delikvent (noqonuniy) va deviant (me'yordan og'uvchi) xatti-harakatlarining shakllanishi va rivojlanishining oldini olishga qaratilgan tizimli chora-tadbirlar majmuasidir. U, avvalo, bolani o'rab turgan ijtimoiy muhit—oila, maktab, mahalla va do'stlar muhitiga bog'liq bo'ladi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, deviant xatti-harakatlarning yuzaga kelishida **oilaviy omillar** yetakchi o'rinni egallaydi. Jumladan, V.Ya. Rubalskaya tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar natijasiga ko'ra:

- 47% holatlarda deviant xulq ota-onaning salbiy ta'siri yoki befarqligi natijasida;
- 38.3% hollarda ota yoki onaning yo'qligi;
- 23.5% hollarda kattalarning loqaydligi;
- 14.8% hollarda oiladagi kelishmovchiliklar bilan bog'liq.

Bu ko'rsatkichlar oilaviy tarbiyaning bevosita ta'sirini aniq ko'rsatadi. Shuningdek, oiladagi tanqid, e'tiborsizlik, kamsitish va zo'ravonlik bolalarning psixologik holatiga salbiy ta'sir ko'rsatib, ularning ruhiy barqarorligini izdan chiqaradi. Bu esa o'z navbatida bolalarning jamiyatdagi normalarga zid harakatlar qilish ehtimolini oshiradi.

Profilaktik faoliyatda asosiy yo'nalishlar

Deviant xatti-harakatlarning oldini olishda quyidagi bosqichma-bosqich yondashuvlar muhim ahamiyatga ega:

1. **Psixologik tahlil:** Har bir yosh davrining o'ziga xos psixologik rivojlanish xususiyatlari aniqlanib, unga mos yondashuvlar ishlab chiqilishi lozim.
2. **Salbiy o'zgarishlarni monitoring qilish:** O'smirlar tarbiyasida sodir bo'layotgan salbiy o'zgarishlar muntazam kuzatilib, ularni erta bosqichda aniqlash muhim.
3. **Maxsus dasturlar:** Tarbiyasi og'ir o'smirlar bilan ishlash uchun psixologik va pedagogik yordam ko'rsatishga yo'naltirilgan maxsus individual va guruh dasturlarini ishlab chiqish.

Amaliy profilaktik shakllar

O'quvchilar bilan profilaktik ishlarni tashkil qilishda quyidagi shakllar o'zini oqlagan:

- ✓ **Psixologik treninglar va rolli o'yinlar:** Mutaxassislar ishtirokida o'tkaziladigan treninglar bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va o'zini to'g'ri baholashni o'rgatadi.
- ✓ **Ma'ruzalar va darslar:** Deviant xulqning oqibatlari va huquqiy me'yorlar haqida bilim beruvchi ochiq suhbatlar, darslar, viktorinalar o'tkaziladi.
- ✓ **Sinflararo kompleks dasturlar:** Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan va maktabda joriy etiladigan dasturlar orqali o'quvchilarda qonuniy ong, ijtimoiy mas'uliyat va axloqiy me'yorlarga hurmat shakllantiriladi.

O'smirlar orasida deviant xulq-atvorning oldini olish – jamiyat barqarorligi va kelajak avlodning sog'lom shakllanishi uchun muhim omildir. Bu borada samarali natijalarga erishish uchun nafaqat maktab, balki oila, mahalla va boshqa ijtimoiy institutlarning hamkorligi zarur. Eng asosiysi, har bir bola bilan individual yondashuv asosida, mehr bilan ishlash, ularning dardini eshitish va salbiy muhitdan ijobiy tomonga yo'naltirish — profilaktikaning asosiy kalitidir.

Xulosa

Yosh avlod o'rtasida deviant xulq-atvorning kuchayib borishi va jamiyatdagi jinoyatchilik ko'rsatkichlarining o'sishi o'rtasida bevosita bog'liqlik mavjud. O'sib kelayotgan avlodda noqonuniy harakatlarga moyillik, ayniqsa, ijtimoiy tengsizlik, axborot oqimining haddan tashqari oshishi, globallashuv, iqtisodiy bosimlar va oilaviy muammolar ta'sirida ortib bormoqda. Bu esa o'smirlarning deviant xatti-harakatlarga moyilligini oshirib, ularning jamiyatdan begonalashishiga olib kelmoqda. Mazkur muammoni bartaraf etishning eng samarali yo'li – bu **profilaktika chora-tadbirlarini tizimli va uzluksiz ravishda barcha ta'lim muassasalarida joriy etishdir**. Bu ishlar o'smirlarning har bir xatti-harakati uchun mas'ul ekanligini anglashlariga yordam berishi, ularni ongli fuqarolik va ijtimoiy faoliyat sari yo'naltirishi kerak. Shu bilan birga, zamonaviy jamiyatda yoshlar orasida deviant xatti-harakatlar ko'pincha adolatsizlikka nisbatan norozilik shaklida namoyon bo'ladi. Afsuski, bu norozilik konstruktiv yo'nalishda emas, balki ijtimoiy muammolarni yanada keskinlashtiruvchi salbiy ko'rinishlar orqali ifodalanmoqda. Shu sababli, **profilaktika bilan bir qatorda ijobiy ijtimoiy muhit yaratish ham zarurdir**.

O'smirlarni deviant xatti-harakatlardan uzoqlashtirishda musiqiy to'garaklar, sport klublari, madaniy-ma'rifiy tadbirlar va ko'ngilli guruhlar faoliyatiga jalb etish muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir bola o'z qiziqishi, iste'dodi va ehtiyojlaridan kelib chiqib, ijobiy yo'nalishga yo'naltirilishi lozim. Xulosa qilib aytganda, deviant xulq-atvorni erta aniqlash, uning sabablarini chuqur tahlil qilish, ijtimoiy, psixologik va pedagogik yondashuvlarni uyg'unlashtirish orqali bu muammoning oldini olish va uni bartaraf etish mumkin. Bu jarayonda nafaqat maktab, balki oila va mahalla ham faol ishtirok etishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Каримова Л.И. Социальная психология и реклама: Учебное пособие для вузов. Т.: Издательскополиграфический творческий дом им. Г.Гуляма, 2004. С. 20.
2. Sotsiologiya molodeji. Uchebnik. /Pod red. V.T.Lisovskogo. SanktPeterburg, 1996.
4. Po'latov, Sh.N., Rabindranat Tagorning Hindiston ilm-ma'rifatga qo'shgan xissasi.// "SCIENCE AND EDUCATION" Scientific journal Volume 1, Special issue 2020 136-144 P.
5. Po'latov, Sh.N., Hindistonda pedagogik ta'limning rivojlanish bosqichlari. //"SCIENCE AND EDUCATION" Scientific journal Volume 1, Special issue 2020 21-27 P.
6. Jurayev SH.S., Abu Ali ibn Sinoning falsafiy qarashlarida baxt-saodat masalasi // Academic Research in Educational Sciences, 2 (Special Issue 1), 395-401 P.
7. Saidov S.A., Ibn al-Muqaffaning islom tarjima san'atiga qo'shgan hissasi. // "Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences" Scientific journal Volume 1, 2021. 332-336 P.
8. <http://genderi.org/>
9. <https://samarapedsovet.ru>